

Sylwia DUDEK-MAŃKOWSKA¹, Adrian ZAPERT²

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

¹e-mail: s.mankowska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7844-8644

²e-mail: a.zapert2@student.uw.edu.pl

WARSZAWA JAKO MIEJSCE ZAMIESZKANIA W OPINII NIEHETERONORMATYWNYCH MIESZKAŃCÓW

Warsaw as a place of residence in the opinion of non-heteronormative residents

Abstract: The aim of the article is to identify the residential preferences of non-heteronormative individuals living in Warsaw and to determine the factors that are most important to this group of residents when choosing a place to live. Understanding these preferences can help in better shaping the city's housing and spatial policies, supporting inclusivity and equality for all its residents. To achieve this goal, a survey was conducted among LGBT+ individuals in Warsaw between March 1 and April 30, 2020, with responses received from 100 participants. The results of the study reveal the complexity of residential decisions for this group, which are shaped by a variety of factors. LGBT+ individuals choose their places of residence not only based on pragmatic aspects but also in search of environments where they can feel accepted and safe. The study found general satisfaction with living in Warsaw and identified central districts as the most LGBT+ friendly areas.

Key words: non-heteronormative individuals, non-heteronormativity, LGBT+, quality of life, Warsaw, Poland

WPROWADZENIE

Współczesne miasta stanowią dynamiczne środowisko, w którym różnorodne grupy społeczne współtworzą unikalną tkankę miejską. Jedną z takich grup są osoby nieheteronormatywne – środowisko bardzo zróżnicowane wewnątrz, którego sytuacja i jakość życia znacznie różni się w zależności od tego, w jakich częściach świata, krajach, regionach czy miastach osoby te mieszkają. Badanie zachowań przestrzennych i preferencji mieszkaniowych osób nieheteronormatywnych staje się ważne dla zrozumienia zjawisk społecznych i przestrzennych zachodzących we współczesnych metropoliach. Osoby LGBT+ doświadczają specyficznych wyzwań związanych z ich orientacją seksualną i tożsamością płciową, które wpływają na ich codzienne wybory oraz interakcje społeczne. Dyskryminacja, brak akceptacji czy poczucia bezpieczeństwa to tylko niektóre z doświadczeń, mogących wpływać na ich decyzje dotyczące wyboru miejsca zamieszkania. Wybór miejsca do życia jest jednym z tych aspektów, który odzwierciedla zarówno indywidualne potrzeby, jak i specyficzne uwarunkowania społeczno-przestrzenne danej lokalizacji.

Warszawa jako największa metropolia w Polsce, przyciąga różnorodne grupy społeczne, oferując jednocześnie zróżnicowane warunki życia w poszczególnych dzielnicach. Badanie preferencji mieszkaniowych osób nieheteronormatywnych w Warszawie pozwala na lepsze zrozumienie, jakie

Wpłynęło: 30.03.2023

Zaakceptowano: 01.09.2023

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Dudek-Mańkowska S., Zapert A., 2023, Warszawa jako miejsce zamieszkania w opinii nieheteronormatywnych mieszkańców, *Prace i Studia Geograficzne*, 68.3, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 55–70, DOI: 10.48128/pisg/2023-68.3-04.

czynniki wpływają na ich decyzje rezydencjalne oraz jak przestrzeń miejska wpływa na jakość ich życia. Analiza kryteriów wyboru miejsca zamieszkania i doświadczeń związanych z zamieszkiwaniem w różnych częściach miasta jest nie tylko ważna i pomocna dla zrozumienia wewnętrznej dynamiki społeczności LGBT+, ale także istotna dla kształtowania polityki miejskiej, która powinna być inkluzywna i uwzględniać potrzeby wszystkich mieszkańców. Tymczasem sytuacja osób nieheteronormatywnych w Polsce jest trudna. Z badania przeprowadzonych przez CBOS w lipcu 2019 r. wynika, że akceptacja społeczna dla osób nieheteronormatywnych zmalała w stosunku do roku 2017, mimo że wcześniej sukcesywnie rosła (*Stosunek Polaków do związków homoseksualnych...* 2019). Autorzy raportu „Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce” (2021) wskazują, że wśród problemów jakich doświadczają osoby nieheteronormatywne w naszym kraju są tzw. *wyoutowanie*, doświadczanie mikroagresji i przemocy oraz gorsze traktowanie w pracy i w placówkach świadczących usługi publiczne. Z badań wynika też, że ważnym czynnikiem związanym z ujawnianiem swojej orientacji czy tożsamości płciowej jest wielkość miejsca zamieszkania. Procent osób badanych deklarujących, że któryś z członków rodziny wie o ich orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej różnił się w zależności od wielkości miejsca ich zamieszkania. Najmniej, bo tylko 53% osób mieszkających na wsi, deklarowało, że przynajmniej jeden z członków rodziny wie o ich orientacji/tożsamości. Dla osób mieszkających w największych miastach powyżej 500 tys. mieszkańców procent ten wynosił 67,1%, a dla mieszkańców Warszawy – 70,8%. Duże różnice dotyczyły także sąsiadów – dwukrotnie mniej, bo 12,7% ankietowanych mieszkających na wsi deklaruje, że przynajmniej jeden z sąsiadów wie o ich orientacji w porównaniu do 24% mieszkańców Krakowa, Łodzi, Wrocławia, Poznania i 25,4% mieszkańców Warszawy. Należy dodać, że ponad 42% respondentów mieszkało w mieście o liczbie mieszkańców przekraczającej 500 tys., a najczęściej wskazywanym miastem była Warszawa (20%), co bez wątpienia świadczy o jej atrakcyjności jako miejsca do życia dla osób nieheteronormatywnych.

Pomimo znaczącego dorobku badawczego w naukach społecznych dotyczących jakości życia oraz udziału społeczności LGBT+ w procesach miejskich, sytuacja osób nieheteronormatywnych mieszkających w Polsce i ich mobilność przestrzenna wydaje się być wciąż niedostatecznie zbadana. Badacze skupiają się przede wszystkim na doświadczeniach dyskryminacyjnych osób LGBT+ (np. Czeszejko-Sochacka 2019; Gulwas 2022), ich sytuacji prawnej (np. Rusak-Romanowska 2015; Skrzypek 2022), ruchach społecznych i aktywizmie środowisk LGBT+ (np. Kochanowski 2007; Struzik 2018) oraz stanie zdrowia psychicznego osób nieheteronormatywnych (np. Kołodziej 2019; Kowalczyk, Górczynski, 2020). Bardzo rzadko analizuje się jakość życia osób nieheteronormatywnych. Niniejszy artykuł stanowi próbę uzupełnienia tej luki badawczej o kontekst preferencji i doświadczeń osób nieheteronormatywnych dotyczących miejsca zamieszkania. Identyfikacja tych preferencji pozwala na lepsze zrozumienie, jak przestrzeń miejska może wspierać lub utrudniać integrację społeczną, a także jak miasta mogą stać się bardziej przyjazne i dostępne dla osób o różnych tożsamościach i orientacjach.

NIEHETERONORMATYWNI MIESZKAŃCY MIAST

Nieheteronormatywność obejmuje różnorodne tożsamości seksualne i płciowe, które nie wpisują się w tradycyjne normy heteroseksualne i binarne. W kontekście miejskim, osoby nieheteronormatywne doświadczają specyficznych wyzwań, które wpływają na ich codzienne wybory i interakcje społeczne. Precyzyjne zdefiniowanie nieheteronormatywności oraz jej różnorodności pozwala lepiej zrozumieć, jak osoby LGBTQ+ funkcjonują w przestrzeni miejskiej.

Termin LGBT (z ang. *Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender*) to skrótowiec odnoszący się do lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych (Tobia, 2013). Określenie to może odnosić się do każdego, kto nie jest heteroseksualny, nieheteronormatywny lub nie jest cispłciowy, a nie wyłącznie do osób, które są lesbijkami, gejami, osobami biseksualnymi lub transpłciowymi (Shankle,

2013). Sam termin był używany w Stanach Zjednoczonych już w latach 60. XX wieku, jednak do powszechnego użycia wszedł dopiero w latach 90. XX wieku (Alexander, Yescavage 2003). O akceptacji tego skrótowca świadczy m.in. fakt, że w 1999 roku organizacja *Gay and Lesbian Historical Society of Northern California* zmieniła nazwę, przekształcając się w *Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender Historical Society* w odpowiedzi na obawy wyrażane przez członków społeczności biseksualnej i transpłciowej oraz w celu podkreślenia inkluzywnego charakteru organizacji (Meeker 1999). Obecnie samo pojęcie i definicja ulegają zmianom a skrótowiec jest różnie rozwijany w zależności od tego jakie grupy są uwzględniane (Worthen 2013). Zawsze pierwsze 3 litery czyli LGB lub GLB (lesbijki, geje, biseksualiści) pozostają bez zmian. Można to uznać za trzon całej społeczności. Litera T to skrót od osób transpłciowych, jednak tu trzeba zaznaczyć, że transpłciowość to termin odnoszący się do tożsamości płciowej, podczas gdy homoseksualizm, biseksualizm, aseksualizm, heteroseksualizm to terminy wchodzące w skład orientacji seksualnej. Istnieją też akronimy LGBTQ lub LGBTQ+, które wyszczególniają osoby *Queer* czy też LGBTQIA – jest to jeden z dłuższych akronimów opisujących tę społeczność i wyszczególnia dodatkowo osoby Inerseksualne (czyli osoby nieidentyfikujące się z żadną płcią) oraz osoby Aseksualne. Jednak obecnie najczęściej stosowanym akronimem jest LGBT+, w którym plus ma sugerować, że istnieje jeszcze więcej osób należących do tej bardzo zróżnicowanej społeczności (Nadal 2017). Mimo identycznego znaczenia LGBT+ może mieć bardziej feministyczne konotacje niż GLBT, ponieważ stawia na pierwszym miejscu „L” (od „lesbijka”) (Alexander, Yescavage 2004).

Tożsamość płciowa odnosi się do własnego postrzegania siebie jako istoty płciowej i przynależność do danej grupy. Można to opisać zarówno jako doznanie zmysłowe, jak i psychologiczne (Romero, Sears 2016). Obejmuje ono wewnętrzne poczucie siebie jako męskiej i / lub żeńskiej istoty. Podobnie jak płeć, tożsamość nie jest binarna (tj. nie można jej rozpatrywać w kontekście tylko dwóch płci – męskiej i żeńskiej). Natomiast orientacja seksualna jest zupełnie czymś innym niż tożsamość płciowa. Definiowana jest jako trwała część tożsamości, która charakteryzuje się emocjonalnymi, fizycznymi, romantycznymi lub seksualnymi pociągami do innych (Bates, Chin, Becker 2022). Wzorce są najczęściej klasyfikowane jako heteroseksualność, homoseksualizm i biseksualność. Aseksualność (brak pociągu seksualnego do innych) jest czasami identyfikowana jako czwarta kategoria (Bogaert 2015).

Heteroseksualizm powszechnie opisywany jest jako fizyczne i emocjonalne uczucia wobec płci „przeciwnej”: dla kobiet heteroseksualność dyktuje seksualne i romantyczne pragnienie mężczyzn, a mężczyzn pragnienie kobiet (Jeppesen 2016). Homoseksualizm jest przeciwieństwem heteroseksualizmu, co oznacza przyciąganie fizyczne i emocjonalne do osób tej samej płci biologicznej lub płci kulturowej. Szacuje się, że około 10% światowej populacji identyfikuje się jako geje lub lesbijki, chociaż to przybliżenie zostało skrytykowane przez niektórych badaczy uznających, że ustalenia te są niedoszacowanie (Belmonte, Chmielewski, Stoudt 2017). Biseksualizm z kolei definiujemy jako romantyczny lub seksualny pociąg, oraz zachowania seksualne wobec zarówno mężczyzn, jak i kobiet bądź też wobec więcej niż jednej płci biologicznej lub kulturowej (Holthaus 2015). Biseksualność reprezentuje skryzalizowaną tożsamość, która jest odrębna i różna od heteroseksualności i homoseksualizmu (Hayfield 2016). Najtrudniejszą do zdefiniowania, jak i najmniej poznaną orientacją jest aseksualizm opisywany jako brak pociągu fizycznego lub emocjonalnego do innych osób bez względu na ich płeć biologiczną czy kulturową. Jest to jedna z najbardziej dyskusyjnych orientacji seksualnych obok biseksualizmu. Mimo krytyki części środowiska naukowego, współcześnie klasyfikowana jest jako czwarta orientacja seksualna (Deutsch 2017).

Powszechnie używanym terminem zbiorczym dla członków społeczności lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych (LGBT) jest *Queer* (z ang. *queer* – dziwny, osobliwy). Termin ten jest powszechnie używany jako określenie osoby, która nie identyfikuje się ściśle z żadną orientacją seksualną. To termin *queer* jest określeniem jej tożsamości. „*Queer*” to określenie, które może odnosić się do orientacji seksualnej, tożsamości płciowej, praktyk seksualnych lub kombinacji tych czynników. Warto dodać, że termin ten pierwotnie oznaczał coś: dziwnego, odmiennego, osobli-

wego. Natomiast od XVIII wieku w świecie anglojęzycznym (głównie w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii) zaczął być stosowany do pejoratywnego określenia osób homoseksualnych. Dopiero pod koniec lat 80. XX wieku społeczność LGBT zaczęła „odzyskiwać” to pojęcie: część osób homoseksualnych świadomie zaczęła używać słowa „*queer*” zamiast określeń gej lub homoseksualista, starając się nadać mu pozytywne znaczenie i w ten sposób pozbawić je jego dotychczasowej negatywnej konotacji. Zdaniem L. Davisa (2017) *Queer* jest obecnie często używany jako ogólny termin odnoszący się do osób LGBTQ, a *queerness* odnosi się do cech wspólnych osobom w społeczności LGBTQ.

Termin „nieheteronormatywność” jest dość nowym pojęciem pojawiającym się w nomenklaturze *gender studies*. Jest on silnie powiązany z terminem heteronormatywności, który został użyty w 1991 roku przez M. Warnera. Heteronormatywność odnosi się do organizacji społecznej, kulturalnej, politycznej i gospodarczej, w ten sposób, w jaki to determinuje naszą tożsamość płciową (Harriss, White 2018). Nieheteronormatywność jest przeciwieństwem heteronormatywności; odnosi się do osób, które nie wpisują się w tradycyjny podział ról społecznych i kulturowych oraz nie akceptują biologicznej płci przypisanej im przy narodzinach, jak również świata zdominowanego przez perspektywę heteroseksualną. Osoby te identyfikują się jako nieheteronormatywne. W takim przypadku wystarczy, że osoba odrzuca lub nie utożsamia się z ogólnie przyjętymi wzorcami takimi jak: płeć męska lub żeńska, orientacja heteroseksualna, pociąg do płci przeciwnej i akceptacja roli męskiej lub żeńskiej w społeczeństwie. Dlatego można używać zamiennie terminu LGBT+ z terminem osoba nieheteronormatywna czy społeczność osób nieheteronormatywnych.

Współczesne miasta stają się areną, na której manifestują się różnorodne tożsamości, a obecność osób LGBT+ staje się na tej arenie coraz bardziej widoczna. Ich potrzeby i działania mają znaczący wpływ na architekturę, funkcjonowanie przestrzeni publicznej oraz dynamikę społeczną, co prowadzi do ważnych zmian w urbanistyce i planowaniu przestrzennym. Z kolei warunki życia jakie oferuje miasto wpływają na mobilność osób LGBT+ oraz ich zachowania przestrzenne.

Wpływ społeczności LGBT+ na przestrzeń miejską jest wielowymiarowy i może przynosić zarówno zmiany społeczne, kulturowe, jak i ekonomiczne. E. Kazyak (2016) zauważa, że społeczności osób nieheteronormatywnych są kojarzone przede wszystkim z dużymi miastami – obszary miejskie zapewniają swobodę wyrażania swojej orientacji seksualnej i tożsamości płciowej i dlatego od wielu lat stały się celem migracji i miejscem zamieszkania członków różnych grup mniejszościowych. W efekcie w wielu miastach na przełomie lat 80. i 90. XX społeczności gejów i lesbijek zaczęły tworzyć osobne krajobrazy społeczne, polityczne i kulturowe w dużych miastach, często określanymi mianem „*gay ghetto*” (Weightman 1981; Knopp 1990).

W wielu światowych metropoliach powstają przestrzenie zamieszkiwane przez osoby LGBT+, a ich obecność jest wyraźnie zaznaczona w przestrzeni miejskiej. W oknach i przestrzeniach publicznych można dostrzec tęczowe flagi, malowidła, a także napisy takie jak „*Gay friendly*”. Tego rodzaju miejsca rozwijają się w miastach na całym świecie, choć najbardziej widoczne są w krajach o długotrwałym wpływie kultury europejskiej, zwłaszcza anglosaskiej. Przykłady z USA to Castro w San Francisco, Greenwich Village w Nowym Jorku, West Hollywood w Los Angeles oraz Boyston w Chicago. Chociaż najwięcej takich przestrzeni znajduje się w Stanach Zjednoczonych, są one również obecne w innych częściach świata, takich jak Oxford Street w Sydney (Australia), Soho w Londynie (Wielka Brytania), Church-Wellesley Village w Toronto (Kanada), Schöneberg w Berlinie (Niemcy) oraz Le Marais w Paryżu (Francja). W niektórych miastach istnieje więcej niż jedno takie sąsiedztwo; przykładowo, w Sydney oprócz Oxford Street są także Darlinghurst i Paddington, a w Nowym Jorku – dzielnice Chelsea i Park Slope na Brooklynie (Gorman-Murray, 2016). W przeciwieństwie do dzielnic zorganizowanych wokół identyfikacji rasowej, etnicznej lub religijnej, społeczność LGBT+ zazwyczaj nie stanowi większości mieszkańców (Brink, 2012). Mimo że w wielu miejscach na świecie kontakty między osobami tej samej płci są wciąż karane, coraz więcej krajów wprowadza prawa chroniące osoby LGBT+ przed dyskryminacją, a niektóre z nich idą jeszcze dalej, przyznając parom LGBT+ te same prawa, co parom heteroseksualnym.

W literaturze znaleźć można liczne publikacje ukazujące wpływ osób nieheteronormatywnych na procesy zachodzące w miastach, zwłaszcza udział w gentryfikacji i reurbanizacji (np. Ilyniak 2017; Drain 2024; Knopp 1997; Hess 2019; Doan, Higgins 2011). Należy jednak pamiętać, że społeczność LGBT+ jest bardzo zróżnicowana wewnątrz, zarówno pod względem wieku, dochodów jak i stylu życia. Na jednym biegunie znajdują się osoby w trudnej sytuacji życiowej (np. w kryzysie bezdomności) na drugim osoby zamożne, będące często pionierami zmian zachodzących na pewnym obszarze. Szacuje się, że osoby LGBT+ mogą stanowić 20–40% populacji bezdomnych, przy jednoczesnym udziale w ogólnej populacji na poziomie 5–10%, co dowodzi niezwykle wysokiego poziomu marginalizacji i dyskryminacji tej grupy społecznej (Ecker, 2016). Tak duża nadreprezentacja wskazuje na strukturalne problemy, takie jak odrzucenie przez rodzinę, brak wsparcia społecznego, dyskryminacja w dostępie do pracy i mieszkań, a także przemoc fizyczną i psychiczną, z jaką osoby LGBT+ często się spotykają. Te czynniki sprawiają, że osoby te są znacznie bardziej narażone na utratę stabilnego miejsca zamieszkania, co prowadzi do nieproporcjonalnie wysokiego wskaźnika bezdomności w tej grupie. Z kolei analizy przeprowadzone przez C. S. Carpenter i S. T. Eppink (2017) na danych pozyskanych z amerykańskiego *National Health Interview Surveys* wykazały, że osoby homoseksualne zarabiają więcej niż osoby biseksualne i heteroseksualne będące w podobnym wieku i dysponujące zbliżonymi kompetencjami. Zaobserwowano także wyraźne różnice w zarobkach w zależności od płci: najwięcej zarabiają geje – średnio 59 600\$ (rocznie), najmniej natomiast biseksualne kobiety – 38 800\$. Nie dziwi zatem fakt, że jedną z kluczowych grup pionierów gentryfikacji byli homoseksualni mężczyźni. M. Lauria i L. Knopp (1985) w następujący sposób opisał *gayborhoods* i zachodzącą tam gentryfikację:

Gay village narodziły się w drugiej połowie XX wieku w stosunkowo zaniedbanych, opuszczonych częściach miast, z dala od instytucji, które nie interesowały się publicznym okazywaniem siebie uczuć przez mężczyzn, i obok innych grup społecznych, które również znalazły się na marginesie: osób ubogich, narkomanów, mniejszości etnicznych. Geje stali się pionierami gentryfikacji, przejmując i przekształcając upadające części miast. Dysponując wolnymi dochodami, zamieniali opuszczone fabryki na lofty, a zaniedbane działki na ogrody społeczne. Wnieśli ze sobą postawę „żyj i daj żyć innym”, wycucie stylu oraz kilka miejsc, gdzie można było zjeść sushi. (Brink 2012, s.829).

Pojęcie „*gay gentrification*” zaczęło pojawiać się w literaturze naukowej w latach 80. ubiegłego wieku. W pierwszych badaniach stereotypowo przedstawiano osoby homoseksualne, zwłaszcza gejów, jako osoby zamożne i podążające za modą, „przejmujące” kolejne przestrzenie w miastach (Gorman-Murray, 2016). Badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Australii wykazały jednak, że zaangażowanie gejów w renowację mieszkań i lokali handlowych na marginalnych lub zaniedbanych obszarach śródmiejskich nie wynikało głównie z ich sytuacji materialnej i z potrzeby inwestowania nadmiarowych środków finansowych. Była to przede wszystkim potrzeba posiadania własnego miejsca oraz możliwość wyrażania swojej subkultury. Geje byli gotowi płacić za przestrzeń, nad którą mogliby mieć pewną kontrolę, co pozwalało im na sprzeciwienie się marginalizacji. Warto też zauważyć, że początkowo to głównie mężczyźni dążyli do tworzenia miejsc przyjaznych środowiskom LGBT+, ponieważ lesbijki w tamtym czasie miały mniejsze możliwości finansowe. Czynniki ekonomiczne były zatem kluczowe w umożliwieniu homoseksualnym mężczyznom tworzenia przestrzeni poprzez gentryfikację (Gorman-Murray, 2016).

Decyzje rezydencjalne osób LGBT+ zmieniają się w czasie. Mają na nie wpływ ich cechy (wiek, zamożność, aktywność zawodowa, sytuacja rodzinna, doświadczenia przemocy) jak również charakterystyka miejsca zamieszkania (wielkość ośrodka, profil mieszkańców i ich otwartość, profil gospodarczy, sytuacja mieszkaniowa). Uwarunkowania te mają istotny wpływ na rozmieszczenie osób nieheteronormatywnych w strukturze miast. Osoby otwarcie identyfikujące się jako członkowie społeczności LGBT+ często wybierają do zamieszkania obszary, w których już mieszka znacząca liczba osób o podobnej tożsamości oraz gdzie panuje przyjazna atmosfera, tzw. „*gay-friendly*”. Dawniej były to typowe „wioski gejowskie”, zlokalizowane w wybranych dzielnicach miast, które stopniowo

przekształcały się w centra społecznościowe i kulturalne. Obecnie takie osoby coraz częściej wybierają także odnowione dzielnice w centrum miast, które, choć mniej manifestujące cechy mieszkańców, oferują podobne poczucie bezpieczeństwa i akceptacji. Wybór takich lokalizacji wynika z potrzeby dostępu do usług dostosowanych do potrzeb mieszkańców, takich jak placówki gastronomiczne, przestrzenie rekreacyjne, kluby i instytucje kulturalne. Z kolei osoby, które nie dokonały *coming outu* lub mieszkają w krajach o niższym poziomie tolerancji, częściej decydują się na wybór najbardziej heterogenicznych dzielnic dużych miast, które oferują większą anonimowość. Duże aglomeracje miejskie pozwalają im na ukrycie swojej tożsamości, co może być kluczowe w kontekście unikania dyskryminacji lub przemocy.

NIEHETERONORMATYWNI MIESZKAŃCY WARSZAWY – PRÓBA BADAWCZA

Warunkiem poznania opinii osób nieheteronormatywnych dotyczących doświadczeń z życia w Warszawie i preferencji mieszkaniowych było dotarcie z pytaniami na te tematy do tych osób. Ze względów logistycznych (brak możliwości skierowania pytań do zidentyfikowanej populacji, zorganizowania wywiadów bezpośrednich czy też spotkań grupowych) zdecydowano się na wykorzystanie mediów społecznościowych. Przygotowany kwestionariusz badania ankietowego został udostępniony na grupach zrzeszających osoby LGBT+ w Warszawie w serwisie społecznościowym Facebook. Odpowiedzi na pytania udzielać można było w okresie od 1 marca do 30 kwietnia 2020 roku. Dzięki wsparciu administratorów zarządzających grupami oraz liderów społeczności zachęcających do udziału w badaniu zebrano odpowiedzi od 100 osób. W badaniu większość stanowili mężczyźni (55%) (tab. 1.).

W badaniu wzięli udział respondenci w wieku od 15 do 65 lat. Najlicniejszą grupę stanowili badani w wieku od 19 do 24 lat (34%) oraz od 25 do 34 lat (30%). Udało się jednak pozyskać opinie także młodszych badanych (poniżej 18 lat) i jak i osób starszych (powyżej 55 lat). Warto zaznaczyć, że 20 badanych w wieku 15–18 lat to osoby, które miały wpływ na wybór swojego obecnego miejsca zamieszkania. W większości przypadków podjęły one decyzję o przeprowadzce do Warszawy, aby kontynuować naukę w stolicy, ponieważ doświadczały różnych form przemocy we wcześniejszym miejscu zamieszkania.

Wśród badanych przeważały osoby aktywne zawodowo: ponad 40% respondentów pracowało, osób łączących pracę z nauką było 14%. Osoby uczące się (w tym studiujące) stanowiły 1/3 badanych. W badaniu wzięły udział także osoby prowadzące własną działalność gospodarczą, łączące pracę z nauką oraz z prowadzeniem domu oraz osoby wyłącznie zajmujące się domem. Zdecydowana większość ankietowanych pracowała lub uczyła się w Warszawie.

Respondenci zamieszkiwali 15 stołecznych dzielnic. Najwięcej badanych reprezentowało dzielnice śródmiejskie tj. Mokotów (14%), Wola (11%) oraz Śródmieście (10%). W badaniu uczestniczyły także osoby zamieszkujące dzielnice peryferyjne tj. Wawer (8%), Białołęka (7%) oraz Rembertów (2%). Pomimo iż, nie udało się dotrzeć do respondentów zamieszkujących 4 dzielnice Warszawy (Włochy, Wilanów, Ursus, Żoliborz) zachowano duże zróżnicowanie badanych pod względem charakteru zamieszkiwanego obszaru.

Większość respondentów mieszka w Warszawie od urodzenia (54%). W grupie osób urodzonych poza stolicą, zdecydowana większość mieszkała wcześniej w mieście średniej wielkości (31%). Badani, którzy przyjechali do Warszawy, mieszkają w tym mieście najczęściej od 1 do 5 lat (17%) lub krócej (12%). Zwykle w tym czasie zmieniali już miejsca zamieszkania, są zatem grupą niezwykle mobilną mieszkaniowo.

Tabela 1. Charakterystyka respondentów
Table 1. Characteristics of respondents

Cecha <i>Feature</i>	%	Cecha <i>Feature</i>	%
Płeć odczuwana <i>Gender identity</i>		Długość zamieszkiwania w Warszawie <i>Length of residence in Warsaw</i>	
Mężczyzna <i>Male</i>	55	Od urodzenia <i>Since birth</i>	54
Kobieta <i>Female</i>	44	Poniżej roku <i>Less than a year</i>	12
Osoba niebinarna <i>Non-binary person</i>	1	1–5 lat <i>1–5 years</i>	17
Wiek <i>Age</i>		6–10 lat <i>6–10 years</i>	8
15–18	20	Powyżej 10 lat	9
19–24	34	Zamieszkiwana dzielnica <i>District of Residence</i>	
25–34	30	Bemowo	5
35–44	13	Białołęka	7
45–54	1	Bielany	5
55– 65	2	Mokotów	14
65+	0	Ochota	5
Aktywność zawodowa <i>Employment Status</i>		Praga Południe	7
Osoba pracująca <i>Employed</i>	42	Praga Północ	8
Osoba studiująca/ucząca się <i>Student</i>	33	Rembertów	2
Osoba pracująca i studiująca/ucząca się <i>Employed and Student</i>	14	Śródmieście	10
Osoba pracująca, studiująca/ucząca się, zajmują się domem <i>Employed, Student, and Homemaker</i>	5	Targówek	6
Osoba prowadząca własną firmę <i>Self-employed</i>	4	Ursus	0
Osoba zajmująca się domem <i>Homemaker</i>	2	Ursynów	9
Miejsce urodzenia <i>Place of Birth</i>		Wawer	8
Warszawa <i>Warsaw</i>	54	Wesoła	3
Inne duże miasto <i>Other large city</i>	5	Wilanów	0
Miasto średniej wielkości <i>Medium-sized city</i>	31	Włochy	0
Małe miasto <i>Small town</i>	4	Wola	11
Wieś <i>Village</i>	6	Żoliborz	0

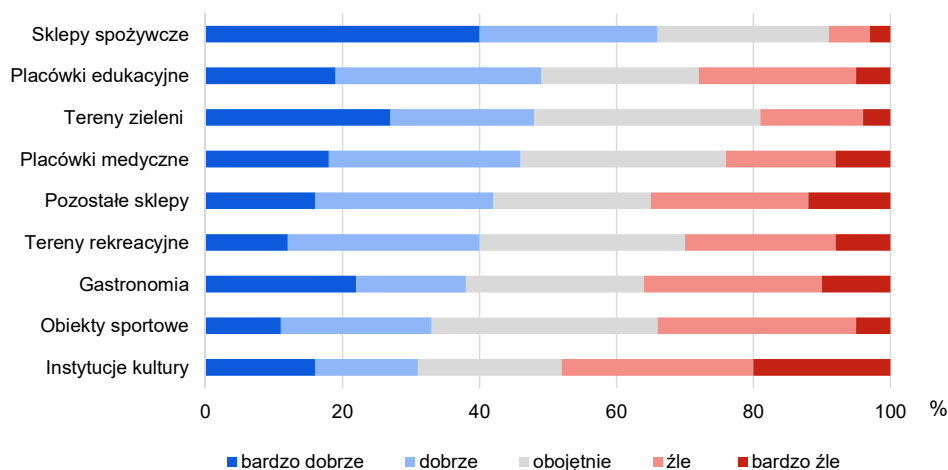
Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego
 Source: authors' own elaboration based on survey results

ZADOWOLENIE OSÓB NIEHETERONORMATYWNYCH Z MIESZKANIA W WARSZAWIE I OCENA JAKOŚCI ŻYCIA

Zdecydowana większość osób nieheteronormatywnych biorących udział w badaniu jest zadowolona lub bardzo zadowolona z mieszkania w Warszawie (83%). Nadal pozytywnie, ale nieco gorzej oceniono poziom zadowolenia z mieszkania w obecnej dzielnicy (80%) oraz w sąsiedztwie (70%). Dlatego też większość badanych czułaby żal, gdyby musiała w najbliższym czasie przeprowadzić się w inne miejsce (55%).

Zamieszkiwana okolica jest przez badanych postrzegana jako raczej ładna (średnia ocena w skali od 1 do 5 wyniosła 3,88) oraz raczej bezpieczna (3,86). Neutralnie oceniono tolerancyjność (3,51). Najwyżej tę cechę zamieszkiwanej okolicy ocenili ankietowani ze Śródmieścia (4,0), Ursynowa (3,9) oraz Mokotowa (3,8), najgorzej natomiast osoby zamieszkujące tereny dzielnic typowo peryferyjnych: Wesołą (2,7), Rembertów (3,0) oraz Wawer (3,1).

Ankietowane osoby nieheteronormatywne zostały poproszone także o ocenę wybranych elementów oferty zamieszkiwanej okolicy (ryc. 1). Osoby badane pozytywnie oceniły jedynie dostęp do sklepów spożywczych w okolicy (66% ocen pozytywnych). Ponad 40% badanych pozytywnie oceniło także dostępność placówek edukacyjnych, terenów zieleni, placówek medycznych oraz sklepów innych niż spożywcze. Ankietowani mieszkańcy najbardziej krytycznie ocenili dostęp do instytucji kultury (48% ocen negatywnych), gastronomii (36%) oraz obiektów sportowych (34%) a więc elementów oferty wskazywanych w literaturze jako ważnych dla społeczności LGBT+.



Ryc. 1. Ocena dostępu do wybranych placówek usługowych i terenów zieleni i rekreacji przez respondentów

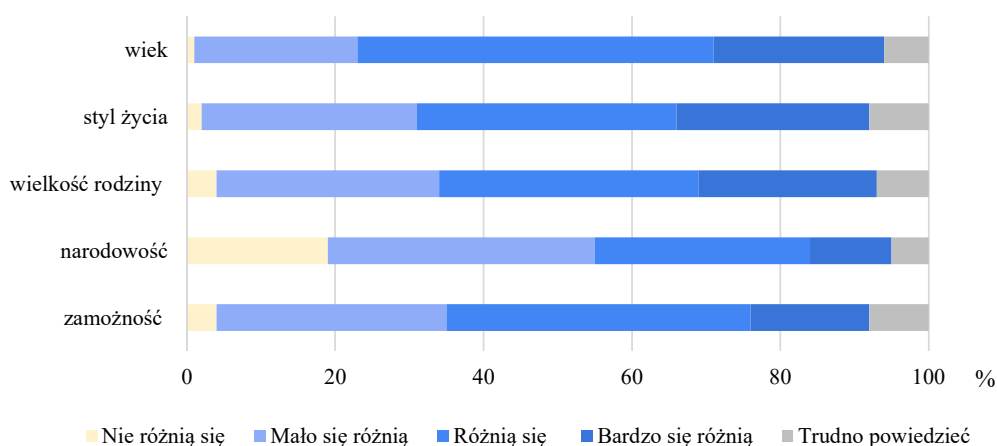
Fig. 1. Assessment of access to selected service facilities and green and recreational areas by respondents

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results

Ankietowane osoby nieheteronormatywne zostały poproszone również o ocenę relacji sąsiedzkich oraz poziomu zróżnicowania społecznego zamieszkiwanej okolicy. Badanie wykazało, że zdecydowana większość utrzymuje dobre relacje sąsiedzkie (84%), jedynie blisko co 10. badany określił te relacje jakiej złe. Kilka osób nie utrzymuje żadnych stosunków sąsiedzkich lub nie zna swoich sąsiadów.

W opinii respondentów zamieszkiwane przez nich sąsiedztwa są zróżnicowane pod względem społecznym, zwłaszcza pod względem wieku, stylu życia oraz wielkości rodziny (ryc. 2). Cechą najmniej różnicującą mieszkańców jest narodowość, co nie jest zaskoczeniem. Poziom dostrzeganych różnic między mieszkańcami można ocenić przede wszystkim jako niewielkie lub średnie zróżnicowanie. Ankietowani obserwowany mix społeczny oceniają pozytywnie; w pytaniach otwartych dodawali, że świadomie szukają obszarów różnorodnych społecznie do życia, gdyż zwykle ich mieszkańcy są bardziej tolerancyjni oraz mniej interesują się życiem sąsiadów.



Ryc. 2. Zróżnicowanie społeczne zamieszkiwanej okolicy w opinii respondentów

Fig. 2. Social diversity of the residential area in respondent's opinions

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results

PREFERENCJE MIESZKANIOWE OSÓB NIEHETERONORMATYWNYCH ORAZ ICH PLANY REZYDENCJALNE

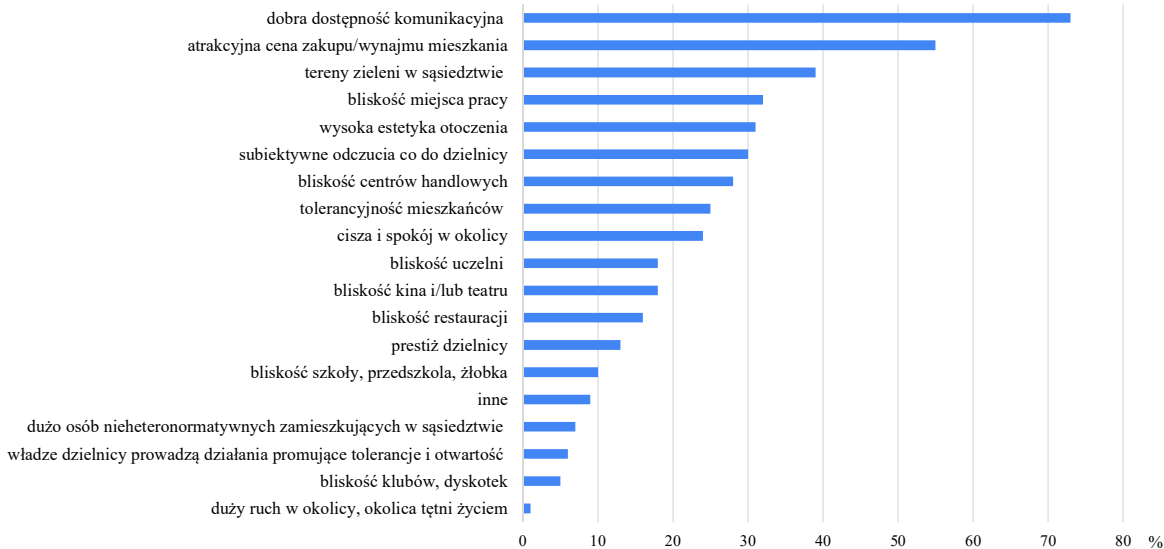
Pomimo deklarowanego zadowolenia z miejsca zamieszkania, większość badanych rozważa jego zmianę (52%). Kolejne 10% nie zastanawiało się nad tym w ostatnim czasie. Wśród powodów ewentualnej przeprowadzki wskazywano najczęściej: chęć poprawy warunków mieszkaniowych, zmianę sytuacji prywatnej, chęć lepszego dostępu do wybranych usług, mieszkanie bliżej pracy lub znajomych. Wskazywano także czynniki wypychające z obecnego miejsca zamieszkania tj. akty agresji i niechęci, złe relacje z sąsiadami, brak ciekawych wydarzeń kulturalno-rozrywkowych lub usług w okolicy.

Badanych poproszono również o wskazanie najważniejszych czynników, którymi kierowałyby się przy wyborze nowego miejsca zamieszkania (ryc. 3). Dla większości ankietowanych osób nieheteronormatywnych najważniejszymi czynnikami okazały się być te związane z dobrą dostępnością komunikacyjną miejsca zamieszkania (73%) oraz ceną zakupu mieszkania lub wynajmu (55%). Inne często wymieniane kryteria wyboru to sąsiedztwo terenów zieleni, bliskość miejsca pracy oraz estetyka otoczenia. Najrzadziej wybrano: duży ruch w okolicy (1%) oraz bliskość placówek rozrywkowych (5%). To co wyróżniać może badaną grupę na tle preferencji mieszkaniowych osób nieheteronormatywnych w innych metropoliach świata to małe znaczenie przy wyborze miejsca zamieszkania obecności w sąsiedztwie osób ze środowiska LGBT+ jak i postrzegania miejsca jako tolerancyjnego, otwartego i przyjaznego. Na podstawie uzyskanych wyników wydaje się, że osoby nieheteronormatywne mieszkające w stolicy poszukują chętniej miejsc do mieszkania z dobrym dostępem do terenów sportowo-rekreacyjnych aniżeli spędzania czasu na nocnych rozrywkach.

Wśród dzielnic, do której badani w pierwszej kolejności chcieliby się przeprowadzić, znalazły się przede wszystkim dzielnice śródmiejskie (ryc. 4). Wskazywało je ponad 1/3 badanych. Były to: Śródmieście, Mokotów, Żoliborz. Często wymieniano także Wolę i Ochotę. Badani podkreślali, że obszary te są mocno zróżnicowane zarówno pod względem społecznym jak i pełnionych funkcji, a te cechy są dla nich ważne przy wyborze miejsca do życia. Co piąty badany zadeklarował, że gdyby musiał opuścić mieszkanie przeprowadziłby się w inną część obecnie zamieszkiwanej dzielnicy. Dzielnicami, które najrzadziej jako cel przeprowadzki wskazywali ankietowani były dzielnice peryferyjne tj. Ursus (1%), Włochy (2%), Rembertów (3%), Wesoła (3%).

Badani wymieniali także dzielnice, których absolutnie nie braliby pod uwagę, gdyby musieli opuścić obecne miejsce zamieszkania; takie obszary, w których nigdy nie chcieliby mieszkać (ryc. 4). Blisko co 10. respondent wskazał na obecnie zamieszkiwaną dzielnicę (9%). Najczęściej wskazywano natomiast dzielnice peryferyjne tj. Białołęka (48%), Rembertów (46%), Wawer (37%)

oraz Wesoła (36%). Wpływ na ten wybór miały przede wszystkim dwa czynniki: słaba dostępność komunikacyjna tych obszarów oraz homogeniczność mieszkańców. Zdaniem badanych dzielnice te zamieszkują przede wszystkim młode heteroseksualne rodziny z małymi dziećmi, na tle których badani mogliby się bardzo wyróżniać i wzbudzać niepotrzebne zainteresowanie lub negatywne emocje. Dość negatywnie ocenione zostały także takie dzielnice jak Praga Północ (34%) i Praga Południe (21%) – w tych przypadkach wskazywano na potencjalny brak poczucia bezpieczeństwa.

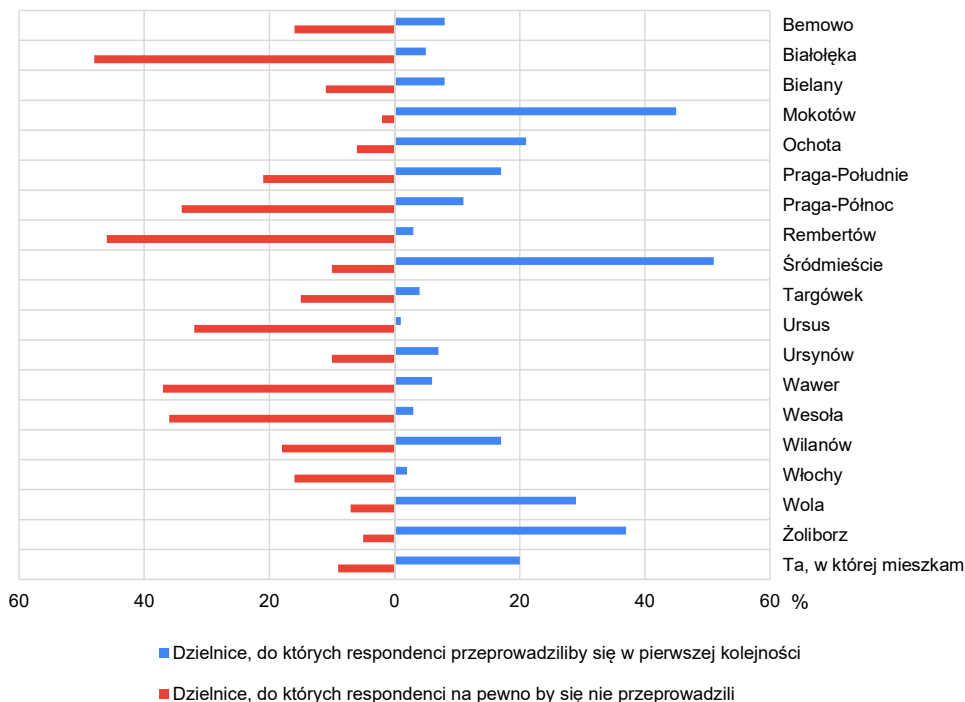


Ryc. 3. Kryteria wyboru nowego miejsca zamieszkania przez respondentów

Fig. 3. Criteria for Choosing a New Place of Residence by Respondents

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results



Ryc. 4. Warszawskie dzielnice, do których respondenci chcieliby oraz nie chcieliby się przeprowadzić

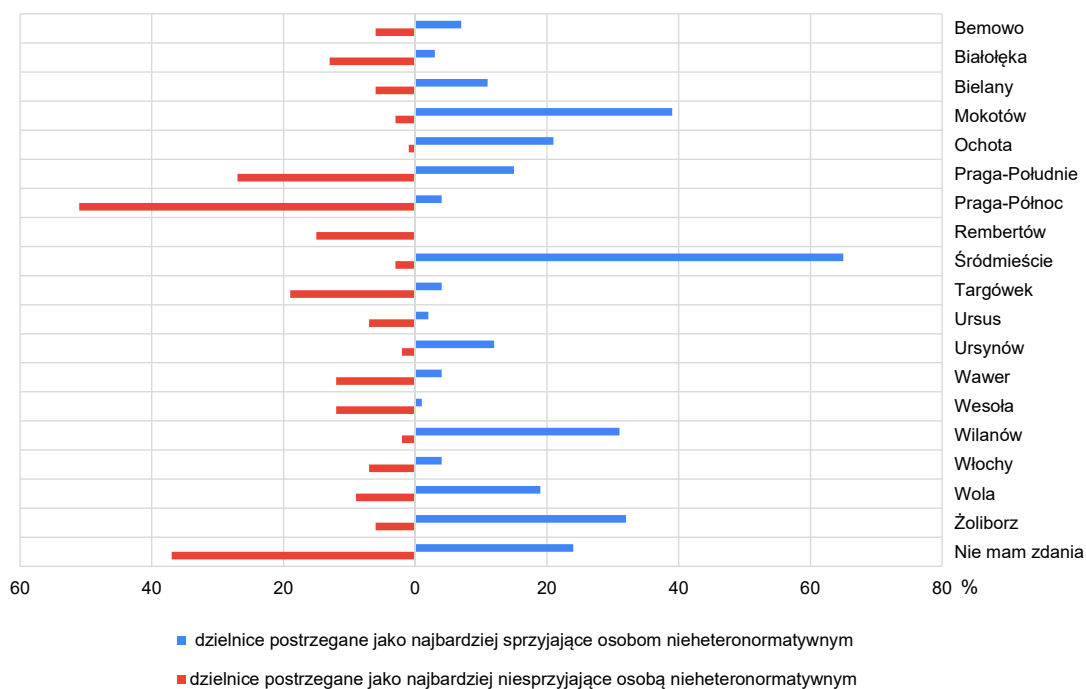
Fig. 4. Warsaw districts respondents would and would not like to move to

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results

OCENA DZIELNIC WARSZAWY POD KĄTEM ATRAKCYJNOŚCI DLA OSÓB NIEHETERONORMATYWNYCH

Respondenci ocenili także dzielnice Warszawy pod względem przyjazności dla osób nieheteronormatywnych (ryc. 5). Zdaniem większości badanych dzielnicą najlepszą do zamieszkania dla osób nieheteronormatywnych jest Śródmieście (65%). Wysoko oceniono także: Mokotów (39%), Żoliborz (32%), Wilanów (31%).



Ryc. 5. Warszawskie dzielnice postrzegane jako najbardziej sprzyjające oraz najbardziej niesprzyjające osobom nieheteronormatywnym

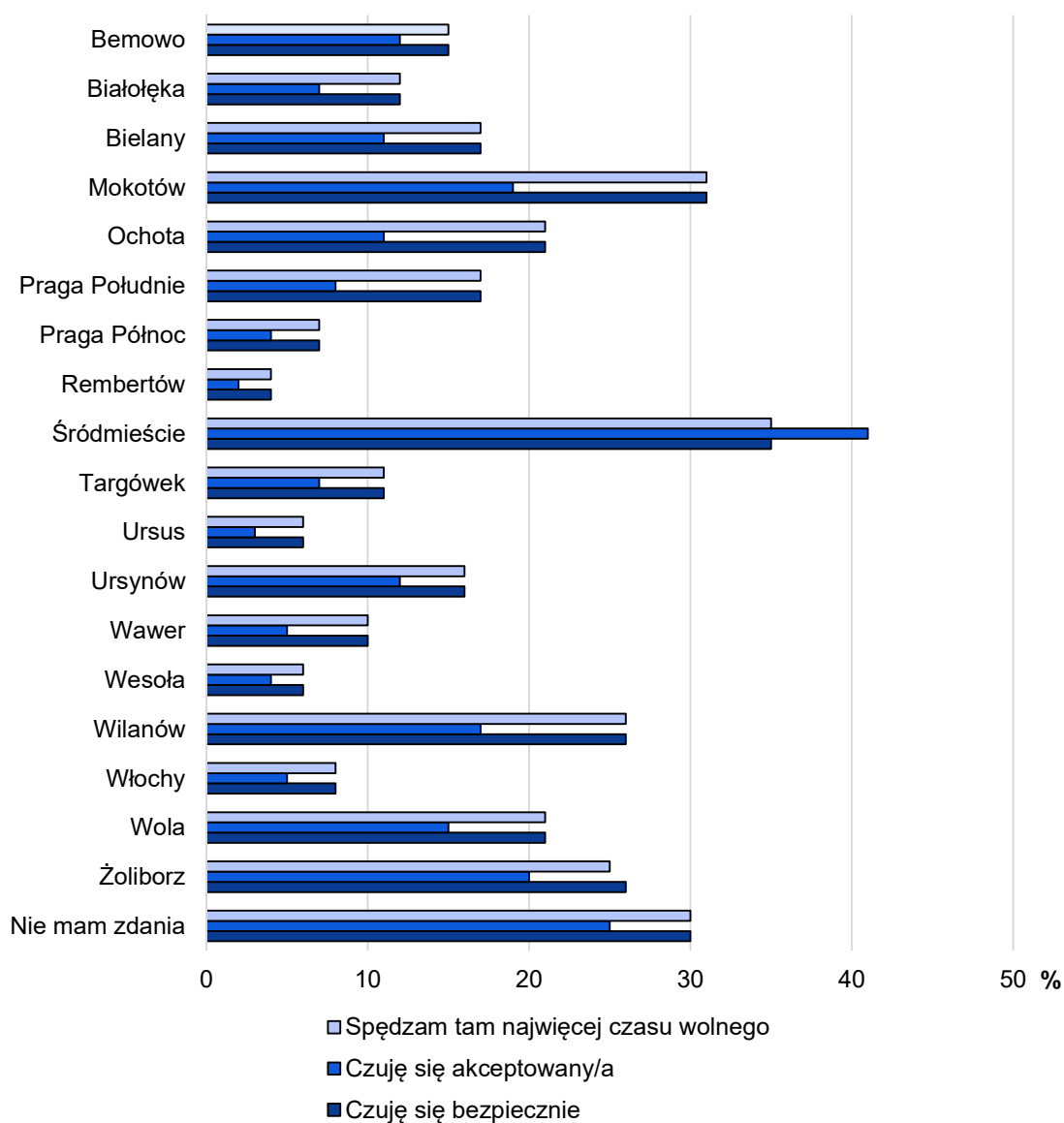
Fig. 5. Warsaw districts perceived as the most and least friendly to non-heteronormative individuals

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results

Śródmieście, Mokotów, Wilanów, Żoliborz to także dzielnice najwcześniej wskazywane jako te, w których badani czują się bezpiecznie, czują się akceptowani oraz w których spędzają najwięcej czasu wolnego (ryc. 6).

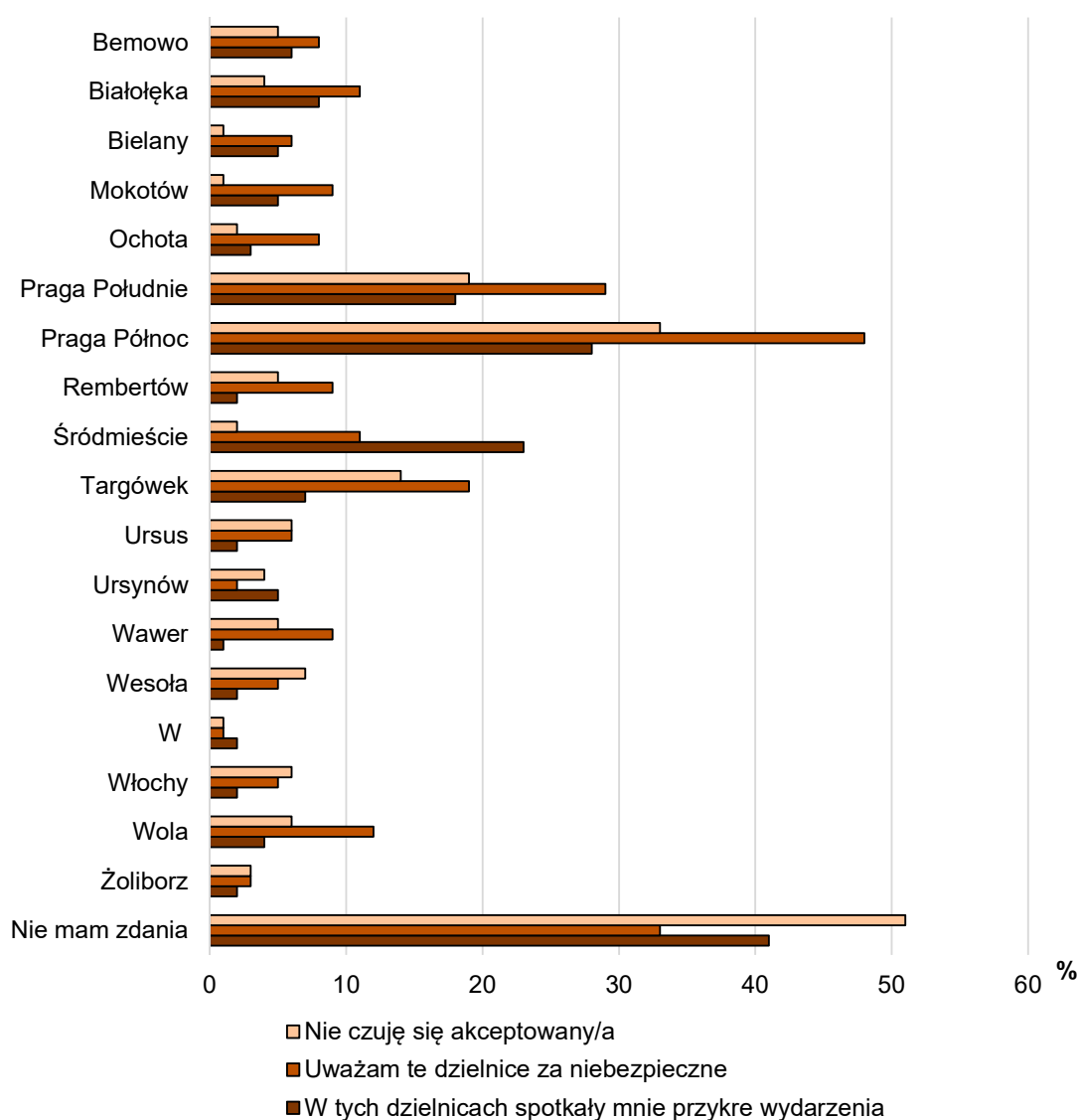
Najgorszymi dzielnicami do życia dla osób nieheteronormatywnych w opinii badanych są: Praga Północ (51%), następnie zdecydowanie rzadziej już wskazywane: Praga Południe (27%), Targówek (19%), Rembertów (15%) (ryc. 5). Warto zaznaczyć, że w grupie 7. dzielnic uznanych za najgorsze do życia dla osób nieheteronormatywnych znalazły się wyłącznie dzielnice prawobrzeżnej Warszawy. Także prawobrzeżne dzielnice tj. Praga Północ, Praga Południe i Targówek najczęściej były wskazywane jako te, w których osoby nieheteronormatywne czują się nieakceptowane, jako dzielnice niebezpieczne oraz na terenie których badanych spotkały przykre sytuacje (ryc. 7). W tej ostatniej kategorii znalazło się także Śródmieście – często jednocześnie wskazywane jako dzielnica najbardziej przyjazna osobom nieheteroseksualnym. Badani dodawali, że te sytuacje wywołane były głównie przez osoby pod wpływem alkoholu wracające z klubów i zaczepiające przechodniów. Do aktów przemocy dochodziło także podczas wydarzeń dotyczących praw społeczności osób LGBT+.



Ryc. 6. Ocena warszawskich dzielnic pod kątem przyjazności dla osób nieheteronormatywnych
Fig. 6. Assessment of Warsaw districts in terms of friendliness to non-heteronormative individuals

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego

Source: authors' own elaboration based on survey results



Ryc. 7. Ocena warszawskich dzielnic pod kątem nieprzyjazności dla osób nieheteronormatywnych
 Fig. 7. Assessment of Warsaw districts in terms of unfriendliness to non-heteronormative individuals

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego.

Source: authors' own elaboration based on survey results.

PODSUMOWANIE

Preferencje mieszkaniowe osób nieheteronormatywnych w Warszawie stanowią ważny wskaźnik zmian zachodzących w miejskiej przestrzeni społecznej. Wyniki przeprowadzonego badania ukazują złożoność uwarunkowań decyzji rezydencjalnych tej grupy. Na decyzje te wpływa szereg czynników, takich jak dostępność usług, poczucie bezpieczeństwa, poziom akceptacji społecznej a także możliwości ekonomiczne. Osoby LGBT+ wybierają swoje miejsca zamieszkania nie tylko ze względu na wygodę życia związaną z określoną lokalizacją w mieście, ale również szukając środowisk, w których mogą czuć się akceptowane i bezpieczne.

Zdecydowana większość osób nieheteronormatywnych biorących udział w badaniu jest zadowolona lub bardzo zadowolona z mieszkania w Warszawie. Nieco niższy jest poziom zadowolenia

z mieszkania w obecnej dzielnicy oraz w sąsiedztwie, jednak mimo to większość badanych czułaby żal, gdyby musiała w najbliższym czasie przeprowadzić się w inne miejsce.

Osoby nieheteronormatywne okazały się być dość krytyczne w ocenie dostępu do podstawowych usług i przestrzeni rekreacyjnych. Duża grupa badanych negatywnie oceniła dostęp do instytucji kultury, gastronomii oraz obiektów sportowych czyli elementów oferty przyciągającej środowiska LGBT+.

Z wyników badania wynika też, że osoby nieheteronormatywne mieszkające w Warszawie utrzymują pozytywne relacje z sąsiadami. Wydaje się jednak, że nie można tego faktu interpretować jako skutku otwartości i tolerancyjności mieszkańców stolicy. Jest to raczej efekt nieujawniania tożsamości osób nieheteronormatywnych w sąsiedztwie. Badani wyraźnie podkreślali, że wolą mieszkać w społecznościach heterogenicznych w których trudno się wyróżnić i w takich, które nie ingerują w życie sąsiadów. Negatywne postrzeganie dzielnic peryferyjnych, utożsamianych z młodymi rodzinami z dziećmi, na tle których badania czuliby się „odmienni” zdaje się potwierdzać tę tezę.

Pomimo deklarowanego zadowolenia z miejsca zamieszkania, większość badanych rozważa jego zmianę. Wskazywane są zarówno czynniki przyciągające do innych miejsc (bliskość usług, bliskość miejsca pracy i znajomych, lepsze warunki mieszkaniowe) jak i czynniki wypychające z obecnego miejsca zamieszkania (akty agresji i niechęci, złe relacje z sąsiadami, niezadowolająca oferta usługowa). Dla ankietowanych osób nieheteronormatywnych najważniejszymi czynnikami branymi podczas wyboru nowego miejsca zamieszkania są dobra dostępność komunikacyjna, cena zakupu lub wynajmu mieszkania. Są to dość typowe czynniki wyboru mieszkania także dla innych grup społecznych. Osoby LGBT+ mieszkające w Warszawie nie wyróżniają się znacznie w tym zakresie – bardzo mało znaczące dla nich okazało się sąsiedztwo innych osób nieheteronormatywnych, tolerancyjność i otwartość władz lokalnych rozumiana jako działania na rzecz tej społeczności. Wyniki te można wiązać z wcześniejszą tezą dotyczącą pewnego *wyoutowania* badanych oraz brakiem ujawniania swojej tożsamości. Badani bowiem wskazują jako najbardziej przyjazne dla osób LGBT+ dzielnice śródmiejskie, jednocześnie nie szukając czy nie kreując sąsiedztw zbudowanych na tolerancyjności dla osób nieheteronormatywnych.

Wyniki badania podkreślają potrzebę kształtowania polityk miejskich sprzyjających włączeniu społecznemu. W szczególności istotne jest tworzenie przestrzeni, które sprzyjają integracji społecznej, są łatwo dostępne i oferują szeroki wachlarz usług dostosowanych do potrzeb różnych grup mieszkańców.

Literatura

- Alexander J., Yescavage K., 2004, Bisexuality and transgenderism: InterSEXions of the others, *Journal of Bisexuality*, 3.3–4, 1–23. https://doi.org/10.1300/J159v03n03_01
- Bates N., Chin M., Becker T. (red.), 2022, *Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation*. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/26424>
- Belmonte, K., Chmielewski, J., Stoudt, B., 2017, Heterosexuality (w:) K. Nadal (red.), *The SAGE encyclopedia of psychology and gender*, SAGE Publications, Inc., 867–870. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483384269.n291>
- Bogaert, A. F., 2015, Asexuality: What It Is and Why It Matters, *The Journal of Sex Research*, 52(4), 362–379. <https://doi.org/10.1080/00224499.2015.1015713>
- Brink, C. J. T., 2012, Gayborhoods: intersections of land use regulation, sexual minorities, and the creative class, *Georgia State University Law Review*, 28:3, 789–850.
- Carpenter, C. S., Eppink, S. T., 2017, Does it get better? Recent estimates of sexual orientation and earnings in the United States, *Southern Economic Journal*, 84(2), 426–441.
- Czeszejko-Sochacka, K., 2019, „Inność drażni jednakowość” – kilka uwag o problematyce dyskryminacji osób LGBT ze szczególnym uwzględnieniem przepisów Kodeksu karnego, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 81(2), 191–205.

- Davis, L., 2017, *Queer*, (w:) K. Nadal (red.), *The SAGE encyclopedia of psychology and gender*, SAGE Publications, Inc., 1383–1385. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483384269.n462>
- Deutsch, T., 2017, *Asexuality*, K. Nadal (red.), *The SAGE encyclopedia of psychology and gender*, SAGE Publications, Inc., 95–97 <https://dx.doi.org/10.4135/9781483384269.n37>
- Doan, P. L., Higgins, H., 2011, The demise of queer space? Resurgent gentrification and the assimilation of LGBT neighborhoods, *Journal of Planning Education and Research*, 31(1), 6–25. DOI: 10.1177/0739456X10391266
- Doan, P., 2018, Non-normative sexualities and gentrification. In *Handbook of gentrification studies* (pp. 155–169). Edward Elgar Publishing.
- Drain, K., 2024, *Gentrification in Helsinki: Urban Planning at the Edge of the Welfare State*, Taylor & Francis.
- Ecker, J., 2016, Queer, Young, and Homeless: A Review of the Literature, *Child & Youth Services*. doi: 10.1080/0145935X.2016.1151781.
- Galwas, M., 2022, Bezpieczeństwo osób LGBT w Polsce. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje*, (42), 109–126.
- Gorman-Murray, A., 2016, *Gay Gentrification* (w:) A. E. Goldberg (red.) *The SAGE Encyclopedia of LGBTQ Studies*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. 434–435. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483371283.n160>.
- Harris J., White V., 2018, *A Dictionary of Social Work and Social Care*, Oxford University Press, Oxford.
- Hess, D. B., 2019, Effects of gentrification and real-estate market escalation on gay neighbourhoods, *Town Planning Review*, 90(3), 229–237. <https://doi.org/10.3828/tpr.2019.16>
- Holthaus, C., 2015, The future of bisexual activism. *A Journal in GLBTQ Worldmaking*, 2(1), 22–36.
- Ilyniak, S., 2017, *Non-profiting for “a more inclusive creative city” Tracking the gentrification frontier from Toronto’s downtown to the disinvested inner-suburbs*. York University. https://yorkspace.library.yorku.ca/bitstream/10315/38968/1/MESMP02418_Ilyniak_S.pdf
- Jeppesen, S., 2016, *Heteronormativity* (w:) A. E. Goldberg Editor (red.) *The SAGE Encyclopedia of LGBTQ Studies*, Thousand Oaks,, CA: SAGE Publications, Inc. 493–496 <https://dx.doi.org/10.4135/9781483371283.n183>
- Kazyak, E., 2016, *Rural and Urban Communities* (w:) A. E. Goldberg Editor (red.) *The SAGE Encyclopedia of LGBTQ Studies*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc. 973–976. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483371283.n342>
- Knopp, L., 1990, Some theoretical implications of gay involvement in an urban land market, *Political Geography Quarterly*, 9(4), 337–352.
- Knopp, L., 1997, *Gentrification and gay neighborhood formation in New Orleans: A Case Study* (w:) A. Gluckman, B. Reed (red.) *Homo Economics. Capitalism, Community, and Lesbian and Gay Life*, Routledge, 5–59. <https://doi.org/10.4324/9780203610596>
- Kochanowski, J., 2007, Poza horyzont heteronormatywności. Ruchy społeczne lesbijek i gejów. *Societas/Communitas* (04– 05), 133–156.
- Kołodziej, K., 2019, Sytuacja młodzieży LGBT w Polsce, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki, seria Edukacja-Rodzina-Społeczeństwo*, (4), 309–328.
- Kowalczyk, J., Gorczynski, P., 2020, *Mental health in lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) higher education students* (w:) Obrycka, M., Piekarski, G., Sałapata, M. (red.) *Edukacja równościowa. Tworzenie przestrzeni i warunków dla innego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, 275–286.
- Lauria, M., Knopp, L., 1985, Toward an analysis of the role of gay communities in the urban renaissance. *Urban geography*, 6(2), 152–169.
- Meeker, M., 1999, The gay and lesbian historical society of Northern California, *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 4(2), 197–205.

- Nadal, K., (red.), 2017, *The SAGE encyclopedia of psychology and gender*, SAGE Publications, Inc., 1383–1385. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483384269.n462>
- Romero, A., Sears, B., 2016, *Gender Identity Discrimination as Sex Discrimination*. (w:) A. E. Goldberg (red.) *The SAGE Encyclopedia of LGBTQ Studies*, Thousand Oaks,, CA: SAGE Publications, Inc. 448–449. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483371283.n168>
- Rusak-Romanowska, P., 2015, Sytuacja prawna osób transseksualnych w Polsce a gwarancja wartości wynikających z Konstytucji, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny*, (30), 66–79.
- Shankle, M., 2013, *The handbook of lesbian, gay, bisexual, and transgender public health: A practitioner's guide to service*. Routledge.
- Skrzypek, P., 2022, Porównanie sytuacji prawnej osób LGBT+ w Polsce i Hiszpanii w latach 1930–2021, *Eastern Review*, 2(11), 9–26.
- Spruce, E. (2020). LGBTQ situated memory, place-making and the sexual politics of gentrification. *Environment and Planning D: Society and Space*, 38(5), 961–978.
- Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, 2019, Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 90/2019, lipiec 2019.
- Struzik, J., 2018, Praca nad sobą i solidarność-ramowanie queerowego aktywizmu w Polsce, *Czas Kultury*, 34(01), 6–12.
- Tobia, J., 2013, LGBTQIA: A beginner's guide to the great alphabet soup of queer identity. *MIC*. <https://www.mic.com/articles/28093/lgbtqia-a-beginner-s-guide-to-the-great-alphabet-soup-of-queer-identity>
- Warner, M., 1991, Introduction: Fear of a queer planet. *Social text*, 3–17. <https://www.jstor.org/stable/466295>
- Weightman, B. A., 1981, Commentary: Towards a geography of the gay community, *Journal of Cultural Geography*, 106–112. <https://doi.org/10.1080/08873638109478645>
- Wiśniewski, M., Świder, M., 2021, *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce*, Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Worthen, M.G.F., 2013, An Argument for Separate Analyses of Attitudes Toward Lesbian, Gay, Bisexual Men, Bisexual Women, MtF and FtM Transgender Individuals. *Sex Roles* 68, 703–723. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0155-1>